

(Р. Пікер (Randal C. Picker), Р. Гертнер (Robert H. Gertner), Д. Бейрд (Douglas G. Baird)).

Лит.: Trubek D. T. Where the Action Is: Critical Legal Studies and Empiricism // Stanford Law Review, 1984, Vol. 36; Hunt A. The Theory of Critical Legal Studies // Oxford Journal of Legal Studies, 1986, Vol. 6, No. 1; Сметанников Д. С. Критические правовые исследования в США // Правоведение, 1999, № 3; Бочаров Д. Змагальність як ігрова засада процесуальної діяльності // Підприємництво, господарство і право, 2008, № 11; Соломко З. В. Критические подходы к пониманию права: теоретические и идеологические контуры (реферативный обзор очерка А. Томсона) // Ученые записки Российского государственного социального университета, 2013, т. 1, № 6 (121).

Н. М. Крестовська.

КУЛЬТУРА І ПРАВО. Проблема взаємовідношення і взаємодії цих фундамент. категорій соц. буття при її вирішенні може бути покладеною в основу такої галузі правознавчого знання, як «культурологія права». Гол. питаннями у формуванні такої галузі, як водночас і відповідного погляду на організ. та регулятивні сторони функціонування соціуму, є інтерпретація та визначення і культури, і права, а також розмежування дослідницьких підходів як методів: культурологіч., з одного боку, і антропол. та соціол. – з другого. Практ. значущість даної постановки питання впливає з усвідомлення обмеженості та неплідності механістичного розподілу права на природ. і позит., що поступово долається світ. та вітчизн. правознавчою думкою, насамперед у межах філос.-прав. досліджень (один із най-

більш показових варіантів – і сутнісно, і термінологічно – «дуальна теорія права». Р. *Алексі*). Те, що необхідний інструменталізм права у вигляді насамперед закону має спиратися на настільки ж необхідні орієнтири ідеального характеру, оскільки людина є істотою мислячою і творчою, стає все більш зрозумілим аж до ступеня очевидності. Категорія культури починаючи ще з кін. 18 ст. стає однією з найбільш вживаних у правознавстві, завдячуючи перш за все романтизму як загальнокультур. рухові, одним із найбільш доленосних результатів якого було створення модерних націй і нац. д-в (процес, що не є завершеним і на поч. 21 ст.). Видатні досягнення в літературі й мистецтві, що сприяли даним процесам і водночас були їх вираженням, сформували уявлення про культуру як, по-перше, щось таке, що згуртовує спільноти на етнічному ґрунті (що спиралося на фольклор і нову інтерпретацію історії як історії народів-націй, тобто йшлося вже про подолання станового розмежування як мінімум у даному ракурсі); по-друге, як сферу діяльності, пов'язану переважно або навіть виключно з мистецьким як духов. утіленням такого розуміння культури було створення т. зв. «національних» (або «класичних») «шкіл» (або «напрямків») у літературі та різних видах мистецтва, у правознавстві найбільш яскравим прикладом є «Історична школа права» («Історична школа юристів») у Німеччині. Незважаючи на її задекларовану опозиційність до теорій природ. права, що набули особливого впливу з доби Просвітництва, її гол. представники (Г. Гуго, Ф. К. фон *Савіньї* та Г. Пухта), втім, фактично продемонстрували неможливість

відкидання ідеальних основ права як орієнтиру для його формування в будь-якій системі світоглядних координат, починаючи з рим. права, яке вони прискіпливо досліджували (так можна сказати і про позитивістів наст. часів). Цією системою координат було не що інше, як культура в тому її розумінні, яке надала їй етимологічно латина як «оброблення» людиною чогось природ., включаючи й «оброблення душі» як визначення філософії (*Цицерон*), що є смисловим поєднанням її з культурою взагалі.

На поч. 20 ст. особливого значення набула феноменологічна концепція Е. Гуссерля в поясненні в т. ч. і соц. процесів та всього, що з ними є пов'язаним. Його поняття «життєвого світу» як способу буття людини було покладено в основу розуміння культури, і це мало сенс насамперед у розмежувальному плані або відповідних підходах, найбільш широким з яких був такий, що не втратив свого евристичного навантаження й сьогодні: це розподіл культур за умовними ареалами впливу, що визначаються як «Схід» і «Захід». Доведене М. Вебером реліг.-світоглядне підґрунтя зах. ареалу культур як залежне від протестант. версії християнства визначило гол. його перевагу: у найбільш заг. сенсі – це можливість визволення творчих потенцій кожної людини, що стає потужним стимулом і водночас втіленням суцільної енергії людського розуму в інтересах усіх людей, у сенсі прав. – це забезпечення можливості такого визволення, що втілилося в понятті «права людини», коли останнє вважалося зобов'язанням д-ви (сусп. договір як раціонально обґрунтована угода). Це впливало з концепт. засновку щодо ін-

струментального стосовно сусп-ва та індивіда розуміння д-ви як у цілому системи забезпечення їх інтересів і безпеки, що було одним із найважливіших досягнень природ.-прав. концепцій.

Культ. підмурками такого розуміння права були як раціоналіст. концепції доби Модерну, так і істор. накопичення (кумуляція) досягнень у суто прав. царині, що сягало як мінімум античних часів і було пов'язане з поняттям демократії. Для першого є принципово важливим поєднання гносеол. (епістемологіч.) пластів свідомості з аксіол. у вигляді вже домінуючого значення моральнісних цінностей як необхідного фундаменту права, для другого важливим є розуміння витоків принципів права не тільки з етимологіч. коріння терміно-поняття *cultura* (як оброблення людиною всього, до чого вона має стосунок, починаючи з землі), а й із розуміння способів самоорганізації та саморегулювання, що впливає з терміно-поняття *civiltá* (як опори в таких питаннях на розумні засади та розуміння підкореності діяльності людини насамперед заг. інтересам). Тому й до сьогодні є плідним перше визначення культури і цивілізації, синонімічне по суті, що спирається на перелік істор. досягнень та якостей людства, запропоноване в сер. 19 ст. (Е. Тейлор). А протиставлення понять культури і цивілізації, що відбулося вже в 20 ст. (О. Шпенглер), має певні обмеження саме у прав. площині: організ. та регулятивні функції за всієї широти спектрів їх використання в соціумі відрізняються щодо самої людини, якщо в термінології і заг. позиції доби Модерну, – кожного індивіда, а останнє стає домінуючою позицією, зокрема

для створення конст. засад сучасного світу, починаючи з Декларації незалежності та Конституції США ще у 18 ст.

Розрізнення понять культури і цивілізації стає необхідним з точки зору, в т. ч. (і, можливо, в основному) саме в персоналістичній площині, що впливає з основополож. засад природ.-прав. моральнісно-орієнтованих теорій останніх приблизно трьох століть, а також є втіленням ще античних засад, що спираються на фундам. категорії Істини, Добра і Краси. Це робить його можливим у найпростішому схематичному викладенні таким чином, що цивілізаційним є те, що взагалі стосується людини і є результатом її діяльності як відношення до світу, культ. є те саме, але тільки таке, що має позит. значення для людини (релятивність у розумінні останнього принципового значення не має). Тоді Право і як можливість, і як настанова тощо, стає втіленням культ. уявлень стосовно індивіда (особистості), а Закон – втіленням цивілізаційного, а ступінь його відповідності культурі відбивається, у першому випадку, поняттям прав. культури, у другому – поняттями прав. і неправ. закону (у І. Канта, відповідно просвітницьким природ.-прав. доктринам – відповідно Розуму та етичним орієнтирам, з його точки зору безумовним). Із таких позицій не є коректним приписування культурі такої якості, як агресивність, а тому висловлювання «зіткнення цивілізацій» (С. Гантінгтон) є кращим, ніж «зіткнення культур», як то досить часто використовується в політології (та політиці), а також соц. філософії. Тоді й найбільш поширене в укр. культурології лапідарне визначення культури як «спосіб бут-

тя людини» (В. Іванов) потребує уточнення в бік підкреслення гуманіст. цінностей пізнавального, морал. та естетичного гатунку. Методологічно це потребує розрізнення і розведення антропол. і культурологіч. підходів, оскільки останній передбачає певний ступінь ідеалізації як вираження не тільки того, що може бути в діях людини та результатах цих дій, а й того, про що вона, напр., мріє, включаючи й завідомо утопічні побудови свідомості.

Наст. етапом розуміння взаємовідношення культури і права стає вираження концепту «права людини» в культ. ареалах Схід і Захід у його онтолог. та гносеол. ракурсах. Принциповим, а часто навіть гострим стає питання ставлення до нац. чи то реліг. тощо традицій, оскільки цей концепт сконцентрував поняття свободи і рівності як формалізацію (юрид. закріплення) егалітарної основи взаємодії людей, що передбачає соц. стратифікацію та рівень добробуту відповідно до особистісних якостей кожної людини. Це потребує відмови від досить впливових звичаїв, оскільки значну кількість із них розвитком культури такої спрямованості виведено у сферу крим. У багатьох країнах світу гносеол. ракурс як декларативне втілення в юрид. докт-ти аж до конст. рівня надто часто не збігається з ракурсом онтолог., що робить функціонування відповідних установ перекрученим і фіктивним як мінімум частково (крайній варіант таких соц. фікцій становлять тоталітарні політ. режими). Культ.-істор. підмурки світогляду, що сформував концепт прав людини як рівних прав кожної людини, лежать у протестант. версії християнства, коли М. Лютер поклав у основу взаємовідносин ранньохрис-

тиян. принципи рівнодостоїнства, індивід. відповідальності і чесної праці, а пізніше у Б. Спінози втілилися в ідею невідчужуваних прав людини, які він уперше і визначив: право на існування та діяльність і свобода совісті та думки. Дж. Локк є автором «троїстої формули» прав людини, що лежить у основі конституцій переважної більшості країн і сьогодні (право на життя, свободу та власність), а І. Кант завершив «коперніканський переворот» у праворозумінні, здійснений просвітниками (Е. Соловйов), тобто неперевершено довівши їхнє положення про рівність усіх суб'єктів права, що створило ту якість правопорядку, що відповідає й сучасним стандартам (С. І. Максимов).

Так у праві знайшли вираження гол. ознаки Заходу як певного ареалу культур, які особливо виразно сприймаються у зіставленні з ознаками Сходу – підхід, що вже використовується у вітчизн. правознавстві, зокрема в цив. праві (Є. Харитонов). Ця дихотомія має такий вигляд: 1) «Схід» – статичність, «Захід» – динамічність (розвитку); 2) «Схід» – колективність (домінування колективних форм існування), «Захід» – індивідуалізм (роль індивіда, що постійно зростає); 3) «Схід» – пасивність, «Захід» – активність (індивіда); 4) «Схід» – рекреаційні цінності, «Захід» – трудові цінності (превалюють); 5) «Схід» – влада-власність (нероздільність понять), «Захід» – влада і власність як окр. категорії («власність священна»); 6) «Схід» – іррац.-міфологіч. принцип мислення, «Захід» – рац.-юрид. принцип мислення (що домінує). Наведений приклад зіставлення культурно-цивілізаційних ареалів Сходу і Заходу є досить плідним,

оскільки ця схема є: а) дихотомічною; б) лапідарною; в) концентрованою. Можливість її використання у правознавчих дослідженнях є зумовленою онтолог. вкоріненістю правовідносин, а також урахуванням феноменолог. складової як заг. умови отримання адекватних результатів, що значно підвищує практ. значущість культурологіч. підходу, у межах якого стає можливим тлумачити культуру як прав. категорію, а право – як категорію культури. Принциповим стає також розрізнення партикулярного та універсального розуміння культури, коли право демонструє свої культуротворчі інтенції в еволюційному розвитку від першого до другого саме на основі виокремлення рац. складової в характеристиці і людини (*Арістотель*), і права (філософія права Нового часу).

Лит.: Posner Richard A. Law and Literature. A Misunderstood Relation. Cambridge, 1988; Библер В. С. От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в XXI век. М., 1991; Феномен української культури: методологічні засади осмислення. К., 1996; Van Hooek M., Warrington M. Legal Cultures and Legal Paradigms: Towards a New Model for Comparative Law // International and Comparative Law Quarterly, 1998, Vol. 47; Gearey Adam. Law and Aesthetics. Oxford-Portland Oregon, 2001; Cotterrell Roger. Law in Culture // Associations, 2003, № 7 (1); Cultural Analysis, Cultural Studies, and the Law: Moving Beyond Legal Realism. Durham and London, 2003; Ідея культури: виклики сучасної цивілізації. К., 2003; Морфологія культури: тезаурус. Х., 2007; Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ, 2014.

О. М. Литвинов.